

Geografski aspekti istraživanja teorije odrasta

Zvonarić, Lorena

Undergraduate thesis / Završni rad

2023

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **University of Zagreb, Faculty of Science / Sveučilište u Zagrebu, Prirodoslovno-matematički fakultet**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://um.nsk.hr/um:nbn:hr:217:843767>

Rights / Prava: [In copyright](#)/[Zaštićeno autorskim pravom.](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2024-10-10**

Repository / Repozitorij:

[Repository of the Faculty of Science - University of Zagreb](#)

Sveučilište u Zagrebu
Prirodoslovno-matematički fakultet
Geografski odsjek

Lorena Zvonarić

Geografski aspekti istraživanja teorije odrasta

Prvostupnički rad

Mentor: prof. dr. sc. Martina Jakovčić

Ocjena: _____

Potpis: _____

Zagreb, 2023.

Sveučilište u Zagrebu
Prirodoslovno-matematički fakultet
Geografski odsjek

Prvostupnički rad

Geografski aspekti istraživanja teorije odrasta

Lorena Zvonarić

Izvadak: Odrast je teorija i pokret koji zagovara radikalni zaokret u načinu funkcioniranja ekonomije, politike i društva. Ovaj koncept je izrazito bitan i aktualan u kontekstu klimatskih promjena i potrebe očuvanja sve manje količine dostupnih izvora. Koncept odrasta u hrvatskoj geografskoj literaturi još je nedovoljno istražen, a literatura na engleskom jeziku, poziva na istraživanje novih geografskih prostora tj. prostora koji se suprotstavljaju općeprihvaćenim, kapitalističkim prostorima. Fokus ovog rada su ekološki i socioekonomski aspekti istraživanja teorije odrasta, a uz primjere iz svijeta istražuju se i potencijali takvih prostora i praksi u Hrvatskoj kao poluperiferiji dominantnog sustava. Rad će dati pojašnjenje teorije odrasta, objasniti glavne koncepte i ideje koje su obuhvaćene teorijom. Nadalje kvantitativnom i kvalitativnom analizom dostupnih online baza dat će se pregled i tipizacija radova s obzirom na dominantne teme u sklopu teorija odrasta u međunarodnoj i domaćoj znanstvenoj literaturi.

26 stranica, 0 grafičkih priloga, 1 tablica, 36 bibliografskih referenci; izvornik na hrvatskom jeziku

Ključne riječi: odrast, ekonomska geografija, geografije odrasta, rast, post-rast, sadtopija

Voditelj: prof. dr. sc. Martina Jakovčić

Tema prihvaćena: 9. 2. 2023.

Datum obrane: 21. 9. 2023.

Rad je pohranjen u Središnjoj geografskoj knjižnici Sveučilišta u Zagrebu Prirodoslovno-matematičkog fakulteta, Trg Marka Marulića 19, Zagreb, Hrvatska.

BASIC DOCUMENTATION CARD

University of Zagreb
Faculty of Science
Department of Geography

Undergraduate Thesis

Geographical aspects of research on the degrowth theory

Lorena Zvonarić

Abstract: Degrowth is a theory and a movement that advocates a radical shift in the way economy, politics, and society function. This concept is extremely important and relevant in the context of climate change and the need to preserve the diminishing amount of available resources. The concept of degrowth in Croatian geographical literature is still insufficiently researched, and the literature in English calls for the research of new geographies of degrowth, that is spaces that oppose the generally accepted, capitalist spaces. The focus of this paper are ecological and socioeconomic aspects of the research on the degrowth theory, and along with examples from around the world, it explores the potential of such spaces and practices in Croatia as a semi-periphery of the dominant system. The paper will clarify the degrowth theory and explain the main concepts and ideas that are included in the theory. Furthermore, a quantitative and qualitative analysis of the available online databases will provide an overview and typification of articles with regard to the dominant themes within degrowth in international and domestic scientific literature.

26 pages, 0 figures, 1 table, 36 references; original in Croatian

Keywords: degrowth, economic geography, geographies of degrowth, growth, post-growth, nowtopia

Supervisor: Martina Jakovčić, PhD, Full Professor

Undergraduate Thesis title accepted: 09/02/2023

Undergraduate Thesis defense: 21/09/2023

Thesis deposited in Central Geographic Library, University of Zagreb Faculty of Science,
Trg Marka Marulića 19, Zagreb, Croatia

SADRŽAJ

1. UVOD	1
2. POVIJESNI RAZVOJ TEORIJE ODRASTA	4
3. EKOLOŠKI I SOCIOEKONOMSKI ASPEKTI ISTRAŽIVANJA ODRASTA	6
4. GLAVNI KONCEPTI I IDEJE ODRASTA	9
5. ULOGA GEOGRAFIJE U ISTRAŽIVANJU ODRASTA	11
6. GEOGRAFIJE ODRASTA U SVIJETU	14
7. POTENCIJALI ODRASTA U HRVATSKOJ	18
8. KVANTITATIVNA I KVALITATIVNA ANALIZA LITERATURE	19
9. ZAKLJUČAK	22
10. LITERATURA	23

1. UVOD

Globalna ekonomija temelji se na rastu što znači da tvrtke, industrije i države moraju povećavati proizvodnju iz godine u godinu, a takav *modus operandi* potiče klimatske promjene i ekološki slom (Hickel i dr., 2021; Fanning i dr., 2022, prema Hickel i dr., 2022). Brzorastuće ekonomije, korporacije i bogati koji njima upravljaju koriste energiju i resurse u neodrživoj mjeri dok se države s najvećim udjelom gospodarstva u industrijskom sektoru bore kako bi održale rast svojih ekonomija. Događaji koji su pogodili svijet od pandemije COVID-19, ruske invazije na Ukrajinu, manjak resursa i stagnacija u poboljšanju proizvodnje utjecali su na takvo stanje te se vlade bore za poboljšanje ekonomske situacije, odnosno pokušavaju stimulirati rast (Hickel i dr., 2022). Ono što je problematično jest to da se rješavanje ekonomskih problema povećanjem rasta direktno kosi s poboljšanjem blagostanja ljudi i okoliša (Hickel i dr., 2022).

Od ekonomske krize 2007./2008. godine svjetske organizacije počele su se baviti granicama rasta. Europska komisija 2009. godine izdala je strateški dokument *GDP and Beyond*, a Organizacija za ekonomsku suradnju i razvoj (OECD) uvodi *Better Life Index* (Schulz i dr., 2021). Kasnije su i Europska komisija i OECD, ali i UN, redom pokušali povezati održivost i rast kroz koncepte održivog rasta, zelenog rasta i zelene ekonomije, a jedan od ciljeva održivog rasta (SDGs) jest i „neprekidan, uključiv i održiv ekonomski rast, potpuna i produktivna zaposlenost i dostojanstven rad za sve“ i to „kroz izričito pridržavanje ciljeva rasta BDP-a i razvojne politike koja se fokusira na tehnologiju, efikasnost i diverzifikaciju“ (Schulz i dr., 2021, 16). Iako ove politike prepoznaju ekološke i socijalne posljedice dosadašnjih praksi temeljenih na rastu, kao rješenje predstavljaju tehnološki napredak koji bi trebao omogućiti daljnji ekonomski razvoj (Schulz i dr., 2021). Swyngedouw (2014, prema Asara i dr., 2015) ukazuje na činjenicu da je javno upravljanje preuzelo i prilagodilo ekonomski rast i kapitalizam kao jedinu moguću opciju; stvorio se hegemonijski diskurs koji ne priznaje one koji se s njim ne slažu što označava proces depolitizacije.

Postojeći scenariji prema kojima bi se trebao poštovati Pariški sporazum o zadržavanju globalnog zatopljenja ispod 1,5 °C ili 2 °C predlažu tehnološka rješenja – tehnologije negativnih emisija i odvajanje bruto domaćeg proizvoda (BDP-a) od potrošnje energije pomoću poboljšanja produktivnosti najznačajnija su od njih (Hickel i dr., 2021). Unatoč njihovoj popularnosti, znanstvenici propituju rizike koje te tehnologije donose kao i samu izvedivost potpunog odvajanja BDP-a i potrošnje energije zbog sumnje u mogućnost da se time riješi kriza

u kojoj se nalazimo (Hickel i Kallis, 2020, prema Hickel i dr., 2021). Da bi države s visokim dohotkom nastavile rasti istim tempom, njihova gospodarska proizvodnja trebala bi se dekarbonizirati za više od 12% godišnje što je značajno više od onih država koje su već odvojile svoj BDP od emisija. To su učinile Ujedinjeno Kraljevstvo, Španjolska i Rumunjska s prosječnom dekarbonizacijom od 3,4% godišnje od 2005. do 2015. godine (Hickel i dr., 2021).

Za postizanje ciljeva Pariškog sporazuma većina scenarija koji uključuju tehnologije negativnih emisija oslanjaju se na bioenergiju i hvatanje i skladištenje ugljika (BECCS) čija bi se primjena ubrzala kasnije u ovom stoljeću kako bi se svejedno omogućio rast, a ugljik iz atmosfere bi se hvatao i skladištio kasnije. Uz to se javlja problem potrebe velike količine poljoprivrednog zemljišta i vode koje bi utjecao na proizvodnju hrane, dostupnost vode i bioraznolikost (Creutzig, 2021, prema Hickel i dr., 2021). Druga opcija je direktno hvatanje i skladištenje ugljika iz zraka (DACCS), no problem ove tehnologije je velika potreba za električnom energijom (Realmonte i dr., 2019, prema Hickel i dr., 2021).

Prijedlog ekoloških ekonomista je potpuno drugačiji pristup nazvan odrast (Kallis i dr., 2018, prema Hickel i dr., 2022). Ovim pristupom omogućila bi se dekarbonizacija i zaustavio ekološki slom bez ugrožavanja blagostanja ljudi i okoliša, zapravo, blagostanje bi se poboljšalo (Hickel i dr., 2022). Rast bruto domaćeg proizvoda kao mjera stabilnosti ekonomije trebao bi se napustiti, a proizvodnja koja je destruktivna i nepotrebna trebala bi se smanjiti kako bi se smanjila i potrošnja energije i resursa; to kao glavni cilj ostavlja osiguravanje zadovoljavanja društvenih i ekoloških ciljeva (Hickel i dr., 2022). Kako bi se to postiglo, u fokusu moraju biti sredstva za život i opskrbu, a ne neprestano povećanje proizvodnje dobara (Hickel i dr., 2021). Potrebna je redistribucija sredstava i prihoda te opće javne usluge u visoko razvijenim državama, a ne dodatni rast (Hickel i dr., 2021). Politike post-rasta (*post-growth policies*) omogućile bi postizanje dogovora iz Pariškog sporazuma bez tehnologija negativnih emisija i općeg rasta (Nieto i dr., 2020, prema Hickel i dr., 2021). Istraživanja o post-rastu pokazuju da je blagostanje ljudi moguće s manje potrošnje energije i resursa nego što je trenutno slučaj u razvijenim državama (Steinberger i dr., 2020; Millword-Hopkins i dr., 2020, prema Hickel i dr., 2021).

Strategije odrasta mogle bi stabilizirati ekonomiju uz poboljšanje socijalnih i ekoloških aspekata te ih je bitno razlikovati od recesije koja se javlja kad ekonomije temeljene na rastu ne ostvaruju taj rast (Hickel i dr., 2022). Iako odrast nije bio uključen u modele ublažavanja klimatskih promjena do 2021.godine (Hickel i dr., 2021), Međuvladin panel o klimatskim

promjenama (IPCC) i Međuvladina znanstveno-politička platforma o bioraznolikosti i uslugama ekosustava (IPBES) iz 2022. godine konačno spominju politike odrasta kao moguća rješenja protiv klimatskog sloma i gubitka bioraznolikosti (Hickel i dr., 2022).

Suvremene teorije ekonomske geografije shvaćaju kako se ekonomija ne može proučavati izvan socijalnog i kulturnog okvira – od Polanyijevega koncepta utemeljenosti pa do neo- i postmarksističkog, feminističkog i postkolonijalnog pristupa (ur. Zademach i Hillebrand, 2013). J.K. Gibson-Graham su u svom radu *The End of Capitalism (as we knew it)* iz 1996. godine ponudile novo viđenje ekonomije; u poststrukturalističku misao ekonomske geografije uvele su pojam različitih ekonomija (ur. Zademach i Hillebrand, 2013). U fokus su stavile druge oblike ekonomskih aktivnosti izvan standardnog okvira kapitalizma. Različite ekonomije ukazuju na alternativne i netržišne transakcije dobara i usluga poput lokalnih razmjena, alternativnih valuta, darivanja, volonterski rad, zadruge, neprofitne organizacije i alternativne oblike vlasništva (ur. Zademach i Hillebrand, 2013). Alternativne ekonomije koje su sadržane u okviru različitih ekonomija Gibson-Graham bliske su idejama odrasta (Demaria i dr., 2019), a noviji će pristupi i prijedlozi istraživanja u ekonomskoj geografiji biti izloženi kasnije u radu.

Zagovaratelji rasta smatraju da je rast najbolji način za rješavanje trenutne ekonomske krize i otplaćivanje dugova, no zagovaratelji odrasta – odrastnici, smatraju kako je upravo rast, na kojem se temelji ekonomski sustav i kojeg potiču dugovi, uzrok problema (Demaria i dr., 2013). Suprotno općem mišljenju, odrast nije samo ekonomski koncept oprečan rastu. Odrast je okvir razmišljanja i djelovanja sa širokim spektrom briga, strategija, i ciljeva (Demaria i dr., 2013).

Cilj ovog rada jest prikazati povijesni razvoj teorije odrasta, objasniti temeljne koncepte, ekološke i socioekonomske aspekte istraživanja teorije odrasta te pozicionirati ih u geografskim istraživanjima. Uz to, u radu će biti navedeni i prostori koji se već sada suprotstavljaju kapitalističkim prostorima, odnosno geografije odrasta. Uz primjere iz svijeta, istražiti će se i potencijali takvih prostora u Republici Hrvatskoj.

2. POVIJESNI RAZVOJ TEORIJE ODRASTA

Naziv odrast datira iz sedamdesetih godina prošlog stoljeća. Dolazi od francuske riječi *décroissance* koja je prvi puta upotrijebljena 1972. godine kad je André Gorz propitivao kompatibilnost ravnoteže Zemlje i kapitalizma (Kallis i dr., 2016). Gorz je još 1980. godine govorio kako stav da ekonomski rast još uvijek pridonosi dobrobiti ljudi nije realan (Kallis i dr., 2016). Sedamdesetih godina 20. stoljeća objavljeni su radovi u kojima se spominje *décroissance* u kritici izvještaja Granice rasta, a koji se mogu smatrati začetkom odrastničke misli. Nicholas Georgescu-Roegen objavio je 1971. godine djelo *Zakon entropije i ekonomski proces* te je potaknuo daljnja promišljanja u smjeru odrasta; Gorz (1980, [1977], prema Kallis i dr., 2016,1) govori o Georgescu-Roegenu kao jedinom ekonomistu koji je „imao dovoljno zdravog razuma da istakne da će, čak i pri nultoj stopi rasta, kontinuirana potrošnja oskudnih resursa dovesti do njihova potpuna nestanka“. Ekološki realizam znači uvidjeti da će se resursi sačuvati manjom potrošnjom kao standardom, a ne smanjenjem sve veće potrošnje (ur. D'Alisa i dr., 2016).

Osamdesetih i devedesetih godina dvadesetog stoljeća interes za odrast jenjava budući da je naftna kriza završila, a neoliberalizam je postao dominantna ideologija. Kao pokret aktivista, *décroissance* se javlja 2000-ih uslijed prosvjeda u Lyonu, a 2004. njime su se služili i talijanski aktivisti protiv globalizacije. Katalonci i Španjolci pridružili su im se 2006. godine. Dvije godine kasnije održana je prva konferencija o odrastu. Na toj prvoj konferenciji održanoj u Parizu, prvi je puta službeno korišten engleski naziv *degrowth*. Istraživačka zajednica proširila se izvan Francuske što dokazuju i kasnije održane konferencije u Barceloni (2010.), Montrealu (2011.), Veneciji (2012.), Leipzigu (2014.) i Budimpešti (2016.), a sami istraživači odrasta dolaze iz raznih struka (ur. D'Alisa i dr., 2016).

Preko 200 znanstvenika poslalo je 2018. godine otvoreno pismo europskim institucijama u kojem traže okončanje ovisnosti o rastu, a kojeg je kasnije potpisalo preko 90 000 građana. U pismu se navode temeljna načela teorije odrasta uspostavljena na dotadašnjim konferencijama, a znanstvenici upozoravaju Europsku uniju da ublažavanje klimatskih promjena nije moguće ako je glavni cilj i mjera napretka rast, koji istovremeno ugrožava društvo i okoliš. Njihovi prijedlozi upućeni Europskom parlamentu uključuju smanjenje radnog vremena, uvođenje temeljnog dohotka, ograničavanje iskorištavanja resursa i uspostavljanje novih pokazatelja blagostanja (Demaria i dr., 2019).

Francuski *décroissance* i engleski *degrowth* dobili su svoj hrvatski prijevod *odrast* koji na prvu može zvučati čudno, no kako bi potaknuli promjenu perspektive i stvorili novi imaginarij održivog društva, potrebno je ponuditi i odgovarajući rječnik kojim bi se on opisao (Domazet i Dolenc, 2016). Sastoji se od prefiksa *od-* koji može označavati udaljavanje od čega i završetak radnje ili stanja te od imenice *rast* koji se naravno veže uz ekonomski rast (Domazet i Dolenc, 2016). Prema tome, *odrast* označava „udaljavanje od imperativa rasta“ (Domazet i Dolenc, 2016, XIII) kao i njegove inačice na francuskom i engleskom. U hrvatskom jeziku ovaj termin ima još jedno značenje, a ono se odnosi na odrastanje „kao sazrijevanje i zaustavljanje fizičkog rasta pojedinca“ (Domazet i Dolenc, 2016, XIII). Jesmo li dovoljno sazrijeli da shvatimo da je zaustavljanje imperativa rasta nužno ako želimo izbjeći katastrofalne posljedice klimatskih promjena koje su pak rezultat ekonomskog rasta i razvoja ljudskih dostignuća, odnosno onoga što je generalno prihvaćeno kao tehnološki napredak ljudske vrste?

Demaria i dr. (2019) navode kao cilj teorije odrasta ono što Latouche (2009) naziva „dekolonizacijom imaginarija“. Teorija odrasta je „subverzivna utopija“ koja želi promijeniti dominantni svjetonazor temeljen na razvoju koji je se mjeri rastom (Domazet i Dolenc, 2016). Cilj odrasta je društvo kojemu rast i razvoj nisu temeljne mjere napretka (Demaria i dr., 2019).

Odrastnici naglasak stavljaju na alternativno i drugačije, a ne samo manje. „Odrast označuje društvo s manjim metabolizmom, ali, što je još važnije, društvo s metabolizmom koji ima drukčiju strukturu i služi novim namjenama. Odrast ne poziva na to da se čini manje istoga. Cilj nije da slon postane mršaviji, nego da postane puž. U društvu odrasta sve će biti drukčije: drukčije aktivnosti, drukčiji oblici i iskorištavanje energije, drukčiji odnosi, drukčije rodne uloge, drukčija raspodjela vremena između plaćenog i neplaćenog rada, drukčiji odnosi s ne-ljudskim svijetom“ (ur. D'Alisa i dr., 2016, 6).

3. EKOLOŠKI I SOCIOEKONOMSKI ASPEKTI ISTRAŽIVANJA ODRASTA

Odrast nije jedna univerzalna misao koju svi odrasnici prihvaćaju takvu kakva je već je odrasnička misao skup ideja i misli koje vuku korijene iz različitih disciplina i međusobno se nadopunjavaju (Bayon i dr., 2010, prema Demaria i dr., 2013). Pet glavnih struja ili izvora odrasničke misli prvi je pobrojao Flipo (2007, prema Demaria i dr., 2013), a Demaria i dr. (2013) dodali su još jednu. Dakle, šest struja prema kojima se može sistematizirati teorija odrasta su: ekologija, kritika razvoja i prihvaćanje antiutilitarizma, smisao života i blagostanje, bioekonomija, demokracija i pravda (Demaria i dr., 2013). Ekološka i socioekonomska kriza uzrokovana je neprestanom potrebom za rastom bez obzira na posljedice (Kallis i dr., 2014, 2009; Bonaiuti 2013, prema Asara i dr., 2015) stoga se u istraživanju odrasta posebno osvrće na ekološke i socioekonomske aspekte što je vidljivo iz šest struja odrasta.

Ekološki aspekt vidljiv je u struji ekologije kroz koju istraživanja u teoriji odrasta naglašavaju vrijednost ekosustava kao takvih, a ne samo kao izvora resursa za industrijsku proizvodnju i potrošnju. Ekosustavi i industrijski sustavi u svojevrstnom su natjecanju, a odrast pruža okvir kojim bi se uz smanjenje ljudskog utjecaj na ekosustave oni mogli sačuvati. Zamijeni li se *res nullis* pristup pristupom *res commmunis* (Bayon i dr., 2010, prema Demaria i dr., 2013), odnosno počnemo li shvaćati resurse kao zajedničko dobro na koje svi imaju jednaka prava umjesto da se smatraju ničijima i uništavaju, postoji šansa za regeneraciju ekosustava (Demaria i dr., 2013).

Struja kritike razvoja i prihvaćanja antiutilitarizma dolazi iz antropologije i shvaća odrast kao potpunu suprotnost razvoja i utilitarizma. Autori koji pišu o ovom aspektu odrasta kritiziraju standardizaciju kulture prema modelu proizvodnje i potrošnje s globalnog Sjevera, no nije problematičan samo zapadnjački model razvoja već i sam pojam razvoja, a „održivi razvoj“ smatra se oksimoronom (Demaria i dr., 2013). Također se kritizira koncept ljudi kao *homo economicus* čiji je glavni cilj osobni interes i povećanje korisnosti. Takvo shvaćanje je društveni konstrukt duboko usađen u ekonomskoj literaturi, no odrast želi iskorijeniti takvo poimanje ljudi i zamijeniti ga novim imaginarijem u kojem su temelj ljudskog identiteta vrijednosti poput dijeljenja, darivanja i uzajamne pomoći (Demaria i dr., 2013).

Struja odrasta koja se bavi smislom života i blagostanjem proizlazi iz istraživanja o ekonomiji sreće. Kritizira način života u kojem se blagostanjem smatra više rada, više novaca i više prodaje i kupovine. Značajni radovi na koje se oslanja odrast u ovom aspektu su Easterlinov

paradoks (Easterlin, 1974, prema Demaria i dr., 2013) prema kojem s vremenom nestaje pozitivna korelacija između rasta prihoda i zadovoljstva životom te Kasserov (2002, prema Demaria i dr., 2013) rad koji povezuje važnost materijalnih dobitaka i emocionalnih poremećaja. Odrast ovdje zagovara jednostavan život sa smanjenom potrošnjom kao odgovor na moderna poimanja smisla života i blagostanja (Demaria i dr., 2013).

Bioekonomija je izvor odrasta koji se temelji na ekološkoj ekonomiji i industrijskoj ekologiji. Glavni autor koji je skovao termin bioekonomija, Georgescu-Roegen, smatra kako „ljudska aktivnost pretvara energiju i materijale niske entropije ili dobre kvalitete u otpad i onečišćenje koji su neupotrebljivi i imaju visoku entropiju“ (Demaria i dr., 2013, 198). Ekološka modernizacija koja se uzda u tehnološki napredak kao rješenje ekološke krize još je jedno područje kritike u teoriji odrasta. Granice dostupnosti prirodnih resursa postoje unatoč tehnološkom napretku, a prema Jevonsovom paradoksu, napredne tehnologije mogle bi dovesti do još veće proizvodnje i potrošnje jer se tehnološkim napretkom smanjuju granice upravo proizvodnje i potrošnje (Demaria i dr., 2013).

U izvoru odrasta koji se bavi demokratskim raspravama o razvoju, rastu i tehnologijama postoje dva stajališta. Jedno je reformističko te ono zagovara sadašnje stanje institucija zbog bojazni da se izgubi dosad postignuti napredak dok je drugo alternativno ili post-kapitalističko te ono zagovara nove institucije i direktnu i participativnu demokraciju (Demaria i dr., 2013). Tri su autora ponudila svoja razmišljanja o poveznici između demokracije i tehnologije u teoriji odrasta. Illich (1973, prema Demaria i dr., 2013) smatra da „demokraciju možemo učiniti izvedivom samo ako držimo tehnološki sustav ispod zadanog višedimenzionalnog praga“. Za Ellula (1977, prema Demaria i dr., 2013) tehnologija se razvija neovisno o demokratskim procesima. Castoriadis (1988; Asara i dr., 2013, prema Demaria i dr., 2013, 199) zagovara postojanje „samoinstitucionalizirajućeg društva i autonomije“, tj. smatra da „demokracija može postojati samo (i uz) samoograničenje“.

Pravda je posljednji izvor istraživanja u teoriji odrasta. Suprotno općem poimanju da se životni uvjeti siromašnih mogu poboljšati samo ekonomskim rastom i kapanjem prihoda od bogatih prema nižim klasama, odrast zagovara „manje konkurencije, preraspodjelu velikih razmjera, dijeljenje i smanjenje prekomjernih prihoda i bogatstva“ (Demaria i dr., 2013). Kao jedan izvor društvene nepravde smatra se uspoređivanje i zavist u društvu. Odrast predlaže smanjenje razloga za uspoređivanje i zavist kroz uvođenje „maksimalnog dohotka i maksimalnog bogatstva“ (Demaria i dr., 2013), i promjenu kulture kako visoka potrošnja kao stil života više

ne bi bio ideal kojem svi teže. Drugi prijedlog za ostvarivanje pravde jest plaćanje ekološkog duga globalom Jugu od strane globalnog Sjevera kao naknadu i priznanje za kolonijalnu eksploataciju, a nastavno na plaćanje duga, predlaže se redistribucija resursa i bogatstva između globalnog Sjevera i Juga (Demaria i dr., 2013). Naravno, pravda za globalni Jug u ovom kontekstu redistribucije ne bi značila i širenje zapadnjačkog načina života (Demaria i dr., 2013).

4. GLAVNI KONCEPTI I IDEJE ODRASTA

U ovom poglavlju navest će se glavni koncepti i ideje odrasta koji su jezgra ove teorije. Ovaj pregled koncepata nije definitivan, već su izabrani koncepti koji su po mišljenju autorice najrelevantniji za ocrtavanje teorije odrasta u geografskom kontekstu, a koji se nastavljaju na prethodno navedene ekološke i socioekonomske aspekte istraživanja teorije odrasta.

Bruto nacionalni proizvod (BNP) osmišljen je kao pokazatelj kad je bilo potrebno povećati proizvodnju u ratnom razdoblju; BNP je 1991. godine zamijenjen novim pokazateljem, bruto domaćim proizvodom (BDP) prema kojem se ostvareni prihodi pripisuju državi u kojoj su nastali, makar otišli iz države, dok se za BNP prihod pripisuje onoj državi kojoj prihod zaista odlazi (O'Neill, 2016). Temelj kritike BDP-a danas je što uračunava sve ekonomske aktivnosti, od kupnje bicikla do plaćanja čišćenja izljeva nafte, a ne razlikuje ih kao dobre i loše (O'Neill, 2016). Uz to, BDP ne govori ništa o raspodjeli bogatstva, i rast više ne znači poboljšanje kvalitete života. U razdoblju kad je potrebno rješavanje ekološke i socioekonomske krize potrebno je osmisliti novi način praćenja napretka društva. Za mjerenje odrasta predlažu se pokazatelji koji bi mjerili stanje resursa unutar ekoloških ograničenja i stanje kvalitete života (O'Neill, 2016). Slično onome što visoki BDP znači za državu, statusna dobra znače za pojedince. Statusna dobra označavaju ideal kojem u kapitalizmu svi teže i to je ono što ga pokreće – želja za još više stvari. No, kako to naziva Frank (2000, prema Kallis, 2016, 121), radi se o „igri nulte sume“. Kad bismo svi imale sve, te stvari ne bi imale takvu vrijednost. U literaturi o odrastu potrošnja se često svodi na odluku pojedinca, no radi se o društvenom fenomenu koji nadilazi pojedinca; prijedlozi strukturnog rješenja uključuju oporezivanje dobara ili potrošnje, preraspodjelu dobara i uklanjanje razlika ili pak dekomodifikaciju statusnih dobara (Kallis, 2016).

Navedeni prijedlozi teško će se postići s obzirom da se „sa strukturnom sklonošću da se smanjuju s pojavom tržišnog natjecanja, kapitalistička gospodarstva neprestano pokušavaju proširiti granice komodifikacije na nove društvene i ekološke domene“ (Luxembourg, 1951; Harvey, 2003, prema Gómez-Baggethun, 2016, 164). Kao da statusna dobra nisu dovoljna, zajednička dobra se također pokušavaju staviti na tržište. Međutim, makar je malo vjerojatno da će tržišta kao „jedna od najtrajnijih institucija koje je čovječanstvo stvorilo“ prestati postojati, proces komodifikacije nije jednosmjernan (Gómez-Baggethun, 2016, 166). Međunarodni sporazumi i državni ustavi mogu, a neki od njih to već rade, štiti zajednička dobra

od komodifikacije, no ono što se mora učiniti jest odlučiti što će biti unutar, a što izvan tržišta (Gómez-Baggethun, 2016).

Novi prostori komodifikacije nastaju svakodnevno kako se oni stari iscrpljuju i uništavaju. Moore (2000, prema Conde i Walter, 2016) smatra da kad dođe do pada produktivnosti, polazi se u potragu za novim prostorima koji se mogu eksploatirati, kao što se kapitalizam širio na novootkrivena područja u 15. stoljeću i preobrazio prirodno-geografsku i društveno-geografsku sliku tih područja. Ono što je u Americi krenulo sa šećerom, danas se događa s fosilnim gorivima, mineralima, zemljištima za uzgoj hrane, vodom itd., a posljedice za ekološke sustave i lokalne zajednice na novim prostorima komodifikacije su toliko velike da u nekim slučajevima dovode i do sukoba (Conde i Walter, 2016). Četiri su poveznice između novih prostora komodifikacije i teorije odrasta: prvo, novi prostori komodifikacije nastaju sukladno potrebi kapitalizma za rastom; drugo, potrebno je zagovaranje ne samo smanjenje potrošnje nego i eksploatacije zbog posljedica koje ona ima za lokalne zajednice; treće, štetnost eksploatacije na bilo kojem prostoru danas je neupitna, te konačno: potreba za novim prostorima komodifikacije je toliko velika da nastaju ponovno i u Europi i u Americama, što znači da zahvaća i globalni Jug i Sjever (Conde i Walter, 2016).

5. ULOGA GEOGRAFIJE U ISTRAŽIVANJU ODRASTA

Prostorne znanosti ukazale su na utjecaj potrošnje resursa i postojanje granica rasta te su u skladu s tim proučavani manjak zemljišta, staništa i resursa no rast je ostao neupitna dogma i temelj razvoja (Schulz i dr., 2021) kao i cjelokupni kapitalistički okvir ekonomije dok su alternativne ekonomije ostavljene po strani (Gibson-Graham i Roelvink 2009, prema Schulz i Bailey, 2014). Ipak, u ekonomskoj geografiji ustaljeni su neki koncepti bliski post-rastu budući da su izravna kritika kapitalizma, poput koncepta različitih ekonomija kojeg su utemeljile J. K. Gibson-Graham (Schulz i dr., 2021). Post-rast označava prepoznavanje manjkavosti tehnološkog napretka i povećanja rasta kao rješenja za trenutnu ekološku i socioekonomsku krizu te pronalaženje rješenja u prostornoj redistribuciji, reevaluaciji i donošenju alternativa (Schulz i dr., 2021). Socijalna i solidarna ekonomija te oblici aktivnosti koje postoje u ekonomiji, ali su izvan plaćenog rada poput kućne njege i dućana razmjene, različite su ekonomije, ali i prostori post-rasta, no u geografiji sustavno istraživanje alternativnih ekonomskih aktivnosti tek je započelo (Schulz i dr., 2021). Uzme li se u obzir odrast, pojam uži od post-rasta, usprkos njegovoj povezanosti s konceptima koje proučava geografija, također izostaje sustavno proučavanje odrasta u okviru geografije (Demaria i dr., 2019).

Ekonomska geografija može pridonijeti istraživanjima prostornih procesa, uzroka i posljedica društvenih i ekonomskih promjena koje su povezane s alternativnim konceptima rasta i razvoja (Schulz i Bailey, 2014). Schulz i Bailey (2014) predlažu četiri tematske skupine kojima bi se mogla baviti ekonomska geografija u kontekstu istraživanju rasta i alternativnih ekonomskih modela pa tako i koncepta post-rasta i odrasta:

„1. novi prostorni obrasci proizvodnje i potrošnje potaknuti rastućim troškovima energije i resursa;

2. regionalne i lokalne strategije „tranzicije“ za kretanje prema decentraliziranoj dostatnosti, dekomercijalizaciji dobara i usluga, te društvenim poduzećima i „ekonomijama solidarnosti“ koje nastoje stvoriti sinergije između lokalnih privatnih i javnih aktera kako bi se ponudile nove usluge, mogućnosti radnog mjesta i blizina usluge (Moulaert i Ailenei 2005, prema Schulz i Bailey, 2014);

3. trendovi u usvajanju ekološki prihvatljivijih i resursno učinkovitijih načina projektiranja, proizvodnje i korištenja proizvedenih dobara, uključujući trendove prema konceptima zajedničke uporabe i „servisiranja“ – produljenje životnog ciklusa proizvedenih proizvoda kroz

usluge održavanja i popravka kao način stvaranja novih poslovnih prilika za poduzeća (Rothenberg 2007, prema Schulz i Bailey, 2014); i

4. razvoj etičkih ili održivih investicijskih proizvoda od strane financijskog sektora, uključujući financijalizaciju obnovljivih izvora energije i razvojne politike (npr. mikrofinancijska ulaganja) na globalnom Jugu koji se često zanemaruju u literaturi o ozelenjavanju“ (Schulz i Bailey, 2014, 282).

Noviji prijedlozi tema za istraživanje u prostornim znanostima odnosno geografiji povezanih sa post-rastom uključuju vlasništvo nad zemljištem, stambeno zbrinjavanje, proizvodnju i rad, dijeljenje, poljoprivredu i ruralna područja. Ekološka i socioekonomska kriza otvara pitanja komodifikacije javnih zemljišta i upravljanja urbanim razvojem, kakav razvoj je poželjan i potreban te kome. Stambena kriza otvara potencijal za pretvaranje privatiziranih zemljišta u socijalne stanove te gradnju prostora koji su prilagođeni životnom stilu u skladu s post-rastom (Schulz i dr., 2021). Uz nove prostore stanovanja potrebno je zamišljati i nove prostore proizvodnje u gradu. Urbani vrtovi, otvorene radionice, prostori za stvaranje (*makerspaces*) (Lange i Bürkner, 2018, prema Schulz i dr., 2021) te zajednički uredi prostori su koji već postoje u mnogim gradovima. Rad se u post-rastu proučava i u kontekstu pronalaženja ravnoteže plaćenog rada i drugih aktivnosti koje pridonose društvenom blagostanju i većem zadovoljstvu životom (Schulz i dr., 2021). Treba imati na umu da je cilj post-rasta očuvanje resursa i dobrobit zajednice pa nisu svi oblici ekonomije dijeljenja u svrsi post-rasta. Online platforma za iznajmljivanje smještaja Airbnb nije primjer transformativnog dijeljenja koje zagovara post-rast (Schulz i dr., 2021). Vidljive su i promjene u proizvodnji hrane kako u lancima dostave tako i u participaciji pa i samoj prilagodbi na lokalne uvjete (Schulz i dr., 2021).

Konačno, način na koji nastaju prostor i prostorni odnosi bitni su za istraživanja potencijala prelaska na post-rast. Geografija i ostale prostorne znanosti moraju proširiti tradicionalno poimanje ekonomije u kojem su glavni akteri poduzeća, a glavni cilj je financijska dobit. Post-rast stavlja naglasak na ekonomske aktivnosti i inicijative orijentirane na dobrobit ljudi kao zajednice. Proizvodnja i potrošnja, planiranje i izgradnja moraju se proučavati u međudnosu različitih prostornih obuhvata te s obzirom na dionike koji u njima sudjeluju. Kad geografska istraživanja uzmu u obzir te aspekte prostora, nastat će nove geografije post-rasta (Schulz i dr., 2021).

Uži okvir istraživanja geografija odrasta, tvrde Demaria i dr. (2019) može doprinijeti shvaćanju kako različiti subjekti stvaraju i čuvaju nova zajednička dobra – kako mijenjanju teritorije, mjesta i države, kako se povezuju u globalne mreže solidarnosti za stvaranje i obnavljanje alternativa razvoju temeljenom na rastu. Već postojeće geografske metode i koncepti mogu poslužiti prikazivanju kako trenutni politički i ekonomski sustavi utječu na negativne posljedice rasta i prema tome kako nastaju prostori koji se bore protiv negativnih posljedica rasta – nove geografije odrasta (Demaria i dr., 2019).

6. GEOGRAFIJE ODRASTA U SVIJETU

Carlsson i Manning (2010) skovali su izraz *nowtopia*, na hrvatski preveden kao sadtopija, kako bi opisali rad koji se suprotstavlja kapitalističkom pojmu rada. Sadtopija označava zajedničko iskustvo radničke klase koja je odlučila potražiti identitet izvan plaćenog posla, koji je često izrabljujući, neispunjavajući i besmislen, u aktivnostima u kojima mogu stvarati, oblikovati i surađivati na način da u svom radu pronalaze smisao, bez zarade kao poticaja (Carlsson i Manning, 2010).

Novi prostori rada nastaju djelovanjem u skladu s vrijednostima odrasta. Slično različitim ekonomija koje nisu plaćene i koje su izvan okvira kapitalističkih aktivnosti, oni koji sudjeluju u kapitalističkom društvu, svjesni su njegovog negativnog utjecaja na okoliš i njihovu kvalitetu života, a slobodno vrijeme ulažu u stvaranje postkapitalističkih aktivnosti nazivaju se sadtopistima (*nowtopians*). „Te prakse obuhvaćaju djelatnosti poput urbanog vrtlarstva/poljoprivrede, uradi sam zadružnih popravljalonica bicikala, hakerskih zajednica koje se bave razvojem alata slobodnog softvera te širenjem i poboljšanjem društvenih komunikacija, proizvođača reciklirane odjeće, zadruga koje proizvode biogorivo i drugo“ (Carlsson, 2016, 289). Sadtopisti su ljudi koji ulažu vrijeme i svoje znanje kako bi odbačene materijale pretvorili u nešto ponovno upotrebljivo. Kroz kreativni rad stvaraju se zajednice, projekti i tehnološke ideje koje oponiraju kapitalizmu, a to je poanta odrasta – promjena odozdo koja dovodi do smanjenja otpada, zadovoljenja svih materijalnih potreba i veće zadovoljstvo životom (Carlsson, 2016).

Urbano vrtlarstvo tipični je primjer odrastničke prakse, a prema već navedenom, prostori u kojima se ono prakticira mogli bi se nazvati sadtopijama. Prednosti urbanog vrtlarstva su ekološke i socijalne: smanjuju se emisije stakleničkih plinova, proizvodi se hrana s manje štetnih tvari, umanjuju učinak toplinskih otoka u gradu, poboljšavaju kvalitetu zraka i otjecanje oborinskih voda, osnažuju osjećaj zajednice i potiču na bolju brigu o životnoj sredini te utječu na raspoloženje ljudi kao forma rekreacije, ali i aktivnosti koja im donosi plodove njihova rada. Jedna potencijalna negativna strana urbanih vrtova jest gentrifikacija uslijed poboljšanja standarda dijela grada u kojem nastanu. Gradski vrtovi postoje još od 19. stoljeća te su se uspostavljali najčešće u vrijeme kriza, ratova i nestašica hrane, danas su ustaljena i poželjna praksa koja doprinosi poboljšanju kvalitete gradskog okoliša, a time i života ljudi (Anguelovski, 2016).

Krueger i dr. (2018) navode primjere geografija odrasta na lokalnoj i regionalnoj razini. Kroz ove inicijative, odrast se povezuje s drugim inicijativama koje su svojim djelovanjem komplementarne njegovu cilju, a neke od njih su permakultura, inicijative tranzicije, slow food, lokalne valute i sl. (Whitehead, 2013, prema Krueger i dr., 2018). Primjeri odrasta u praksi pobrojani su u Tablici 1. preuzete od Krueger i dr. (2018).

Tablica 1. Primjeri odrastničkih inicijativa u praksi

Odrastničke inicijative	Glavna obilježja
Tranzicijski gradovi	Osnovan u Ujedinjenom Kraljevstvu 2005. godine. Usredotočen na korištenje lokalnih akcija kao katalizatora za šire promjene kroz otpornije, zdravije lokalne zajednice, vlasništvo zajednice, lokalne sustave opskrbe hranom i lokalna ekonomska sredstva za život. Lokalna ekonomija koja se temelji na: lokalizaciji, prirodnom kapitalu, ograničenjima resursa, integraciji poslovnog društva, ekonomiji stabilnog stanja i alternativnim metodama razmjene (npr. ekonomija poklona i lokalne valute). Poduzeća unutar novog lokalnog gospodarstva trebala bi biti 'tranzicijska poduzeća' definirana kao financijski održiv trgovački subjekt koji ispunjava stvarne potrebe zajednice, donosi društvene koristi i ima korisne, ili barem neutralne, utjecaje na okoliš.
Cittaslow gradovi	Osnovan u Italiji kasnih 1990-ih. Sada međunarodni pokret koji broji 182 člana u 28 zemalja – isključivo mali i srednji gradovi, manje od 50.000 stanovnika. U početku usredotočen na (slow) food, regionalne proizvode te kuharske i prehrambene navike, obuhvaća općenitije aspekte ekološki prihvatljive proizvodnje hrane, socijalne pravde i održivih stilova života. Promiče tehnologije usmjerene na poboljšanje kvalitete okoliša i urbanog tkiva, te očuvanje proizvodnje dobara koja doprinose karakteru regije.
Alternativni gradovi i regije	Razvoj inicijativa koje naglašavaju pionirski karakter četvrti, mjesta/gradova i regija. Većina usredotočena na pojedinačna pitanja kao što su proizvodnja energije, zelena gradnja ili mobilnost. Primjeri uključuju: Inicijativa za 100% obnovljive izvore energije u Njemačkoj (100% Erneuerbare-Energie-Regionen) – regije koje proizvode/su na putu da samostalno proizvode sve potrebe za električnom energijom i grijanjem ili uvoze obnovljivu energiju (vidi http://www.100-ee.de/); Inicijativa '2000-Watt' u Zürichu imala je za cilj ograničiti potrebe za energijom na 2000 vata po stanovniku (u usporedbi s globalnim prosjekom od oko 2300) i smanjiti, do 2050. godine, emisije CO ₂ na jednu tonu po stanovniku godišnje.
<i>Distretti di Economia Solidale</i> (Distrikti solidarne ekonomije)	Razvijen na raznim lokacijama diljem Italije kao odgovor na gospodarsku i političku krizu. Na temelju neprofitnih i građanskih organizacija te uz sudjelovanje gradonačelnika malih i srednjih gradova te malih i srednjih poduzeća. Uključuje razvoj socijalnih zadruga, etičkog bankarstva, solidarnih kupovnih grupa i 'vrlih općina' koje dijele dobre prakse upravljanja.

Izvor: Krueger i dr. (2018)

Demaria i dr. (2019) napravili su korak dalje od prijedloga Schulz i Bailey (2014) te su u sastavljanju posebnog izdanja za časopis *ENE: Nature and Space* dobili članke u kojima se proučavaju radikalniji primjeri geografije odrasta koje su podijelili u sadtopijske teritorije (*nowtopian territories*), pobunjeničke teritorije (*insurgent territories*) i granične teritorije (*liminal territories*). Takvi teritoriji rezultat su borbe s već postojećom katastrofom, pa je prema tome odrast za autore proces sukoba s rastom koji nastaje kad rast dosegne svoje granice (Demaria i dr., 2019).

Sadtopijski teritoriji dobili su naziv od već spomenutih sadtopija koje se mogu definirati i kao „prostorni procesi regeneracije bez plaćenog rada potaknuti željom za stvaranjem alternativne budućnosti, danas“ (Carlsson i Manning, 2010, prema Demaria i dr., 2019, 438). Primjer koji navodi Gearey (2019, prema Demaria i dr., 2019) odnosi se na umirovljenike u Zapadnom Sussexu koji se aktivizmom bore za zaštitu obale rijeke – nova zajednica i osjećaj mjesta stvara se dok umirovljenici pronalaze nove uloge nakon što su završili s karijerom te djeluju za opću dobrobit u vrijeme velikih poplava i sve manjih izdataka za javne službe.

Pobunjenički teritoriji označavaju prostore koji se opiru i postoje uz neoliberalni kapitalizam koji ga pokušava preuzeti, navode Nirmal i Rocheleau (2019, prema Demaria i dr., 2019) uz primjere zapatista u Chiapasu i Adivasis zajednica u Zapadnim Gatima. Zapatisti su obnovili svoju zajednicu ne povećanjem broja zemljišta kojeg obrađuju već obnavljanjem farmi i plantaža za vlastite potrebe te dovoljno i za dijeljenje kroz mreže solidarnosti i zadruga. Odrast kod zapatista sadržan je u odupiranju megaprojektima i nametnutim kapitalističkim načina proizvodnje (Demaria i dr., 2019). Na sličan način, Adivasis zajednice odupiru se kolonijalizmu, a time i kapitalizmu i razvoju, obnavljanjem autohtonih sustava hrane kako bi postigli prehrambeni suverenitet i oduprijeli se projektima koje podržava država, a mogli bi ugroziti njihove posjede (Demaria i dr., 2019).

Granični teritoriji nastaju u vrijeme krize, kad kapitalistički sustav ne funkcionira i nove društvene prakse mogu potaknuti novi društveni imaginarij, navodi Varvaroussis (2019, prema Demaria i dr., 2019) na primjeru Grčke i novih zajedničkih dobara nastalih u vrijeme krize. Varvaroussis (2019, prema Demaria i dr., 2019) proučavao je kako se kapitalistički imaginarij raspadao kroz prosvjede u kojima su spalili božićno drvce, uništavali banke i trgovine, a umjetnici su besplatno stvarali uličnu umjetnost; nakon toga uslijedio je period u kojem su ljudi smisao pronašli u solidarnosti i projektima poput banaka hrane i urbanim vrtovima – kriza otvara mogućnosti za pitanja i ideje o boljoj budućnosti.

7. POTENCIJALI ODRASTA U HRVATSKOJ

Smještaj Hrvatske na poluperiferiji Europe može biti prednost u pogledu očuvanja ekološkog i socioekonomskog blagostanja. Hrvatska spada u razvijenije države svijeta no u odnosu na velika gospodarstva s velikim ekološkim otiskom, Hrvatska ima manji ekološki otisak, a dovoljno je materijalno razvijena za propitivanje smjera daljnjeg razvoja (Domazet i Dolenc, 2016). Neke od praksi odrasta koje su raširene u Hrvatskoj su proizvodnja hrane za vlastite potrebe i urbano vrtlarstvo (Domazet i Dolenc, 2016).

Istraživanja poput onih koja su proveli Ančić i dr. (2019) te Jehlička i dr. (2021) pokazuju važnost samoopskrbe hranom (*Food self-provisioning, FSP*) u Hrvatskoj. Ančić i dr. (2019) dokazuju da je proizvodnja poljoprivrednih proizvoda za vlastite potrebe raširena praksa u Hrvatskoj koja nije ograničena samo na ruralna područja nego se značajan postotak te prakse odvija i u urbanim sredinama. Rubić i Gulin Zrnčić (2015, prema Ančić i dr., 2019) ističu značajan potencijal urbanog vrtlarstva u Zagrebu za poticanje praksi u smjeru zelene transformacije u gradovima. Jehlička i dr. (2021) samoopskrbu hranom u Hrvatskoj detaljnije su istražili u kontekstu smještanja Hrvatske na europsku poluperiferiju. Naime, činjenica da je samoopskrba hranom zastupljenija u istočnoj Europi nego što je to slučaj u zapadnoj često se objašnjava tezom o ekonomskim poteškoćama što bi značilo da se ljudi bave vrtlarstvom za vlastite potrebe iz siromaštva i nemogućnosti kupovine tih proizvoda u trgovini (Jehlička i dr., 2021). Jehlička i dr. (2021) dokazuju da je takva praksa češća u kućanstvima radničke klase nego u kućanstvima srednje klase no razlika u demografskim i socioekonomskim grupama gotovo i nema. Zaključak istraživanja jest da je proizvodnja hrane za vlastitu upotrebu u Hrvatskoj već ustaljena praksa koja je u koraku s alternativnim prostorima proizvodnje koji se suprotstavljaju ustaljenim kapitalističkim praksama te da ona u Hrvatskoj ima potencijal proaktivne promjene kakvu zagovara odrast (Jehlička i dr., 2021).

Unatoč navedenim pozitivnim praksama, velike socioekonomske razlike i nejednakost u hrvatskom društvu prepreka su kolektivnom djelovanju i suradnji (Domazet i dr., 2014), a potrebna su i daljnja teorijska istraživanja kao i praktično poticanje alternativnih ekonomskih i društvenih aktivnosti za prepoznavanje odrasta u Hrvatskoj.

8. KVANTITATIVNA I KVALITATIVNA ANALIZA LITERATURE

Demaria i dr. (2019) prvi su sustavno pristupili proučavanju odrasta iz geografske perspektive. U sastavljanju novog izdanja časopisa *ENE: Nature and Space* pod nazivom *Geographies of degrowth: Nowtopias, resurgences and the decolonization of imaginaries and places* u potrazi za istraživanjima prostornih aspekata odrasta, odnosno, kako se ideje odrasta manifestiraju u prostoru već su analizirali dotad dostupnu literaturu koja se bavi geografijama odrasta. Uz analizu šireg spektra radova koji se bave odrastom, navode nekoliko geografskih istraživanja u skladu s ranije spomenutim prijedlogom Schulz i Bailey (2014) o temama kojima bi se mogla baviti ekonomska geografija u kontekstu istraživanja post-rasta i odrasta: problematikom zelene ekonomije bavilo se nekoliko geografa no bez poveznice s odrastom, kao što su to napravili Caprotti i Bailey (2014, prema Demaria i dr., 2019), Nicolosi i Feola (2016, prema Demaria i dr., 2019) proučavaju odrast kroz Tranzicijski pokret, Krueger i dr. (2018, prema Demaria i dr., 2019) stvaraju poveznice između odrasta i različitih ekonomskih prostora kroz institucionalizaciju, Lange i Bürkner (2018, prema Demaria i dr., 2019) proučavaju prostore za stvaranje, Smith i Reid (2017, prema Demaria i dr., 2019) iz geografskog aspekta govore o sreći i blagostanju u kontekstu post-rasta, a Schmid (2018, prema Demaria i dr., 2019) proučava organizacije koje djeluju u skladu s principima post-rasta. Samo posebno izdanje koje su uredili Demaria i dr. (2019) uvodi nove pojmove u geografsku literaturu o odrastu. Članci koji su izabrani za posebno izdanje u *ENE: Nature and Space*, kako je već navedeno, obuhvaćaju različite kontekste u kojima nastaju geografije odrasta te prikazuju radikalnije primjere takvih prostora koji odskaču od ranijih istraživanja i mjesta koja bi se nazvala geografijama odrasta. Uz već navedene primjere, bitno je spomenuti i ideju moderne nacionalne države u kojoj ekonomski rast djeluje kao sredstvo kohezije, predstavlja zajednički cilj društva kojim se odvraća od socioekonomske podijeljenosti i distribucijskih sukoba (Demaria i dr., 2019). Akbulut (2019, prema Demaria i dr., 2019, 443) za primjer uzima Tursku gdje je Erdoganov slogan za izbornu kampaњу 2011. godine bio „Neka stabilnost traje, neka Turska raste“, a smatra da za ostvarivanje odrasta na razini države upravo odrast mora postati zajednički cilj.

Schulz i Braun (2021) uredili su posebno izdanje časopisa Geografskog društva u Berlinu *Die Erde* u kojem su objedinili radove iz područja ekonomske geografije koji se bave post-rastom, a budući da navode da koriste termine post-rast i odrast kao istoznačne pojmove koji obuhvaćaju širok spektar pristupa s jednakim ciljem stvaranja ekološki i socijalno pravednijeg i boljeg sustava, možemo govoriti i o geografijama odrasta. Schulz i Braun (2021) povezali su

koncepte odrasta, različitih ekonomija i alternativnih ekonomija na osnovu zajedničkog područja istraživanja, kritike redukcionizma ekonomije i shvaćanja ekoloških i socioekonomskih posljedica rasta kroz sljedeće radove. Mayer i dr. (2021) istražuju kako društvene inovacije pridonose lokalnom i regionalnom razvoju koji je neovisan o rastu na temelju studija slučaja u Švicarskoj. Weck i Ritzinger (2021) kroz tri primjera alternativne lokalne proizvodnje iz Njemačke proučavaju njihov potencijal za uvođenje nove paradigme razvoja u lokalnu političku i društvenu sferu. Affolderbach i Médard de Chardon (2021) kroz istraživanje inicijativa za dijeljenje na graničnom području između Luksemburga i Njemačke proučavaju utjecaj ekonomija dijeljenja na tranziciju koja je inkluzivna te društveno i prostorno pravedna te koliko je bitno prilagoditi takve inicijative kontekstu u kojem se koriste. Braun i Gröne (2021) uzimaju širi obuhvat promatrajući sustav *Fairtrade*, alternativne ekonomije kojom bi se trebali poboljšati radni uvjeti proizvođača na globalnom Jugu. Unatoč tome, taj sustav djeluje unutar kapitalističkog tržišta pa je tako podložan i ustaljenim praksama brendiranja i marketinga – upravo su način i utjecaj brendiranja *Fairtrade* proizvoda u Njemačkoj koji pridonose jazu između bogatog Sjevera i siromašnog Juga tema ovog članka. Lange i Bürkner (2021) uzimaju u obzir grupe koje su marginalizirane u transformaciji prema post-rastu analizirajući procese na lokalnoj i regionalnoj razini u Istočnoj Njemačkoj. Schulz i Braun (2021) naglašavaju da je cilj istraživanja geografija post-rasta ili odrasta analiza novih načina djelovanja i inicijativa te njihovo širenje u smislu primjene i vidljivosti.

Poveznicom post-rasta te različitih i alternativnih ekonomija bave se i Lange i dr. (2022) u uredničkoj knjizi *Post-growth Geographies: Spatial Relations of Diverse and Alternative Economies*. Kroz doprinose brojnih autora daju pregled teorijske i praktične veze post-rasta i geografije. Polaze od stvaranja prostornog konteksta za primjenu principa post-rasta, a zatim se prikazuju konkretni primjeri prostora mogućnosti kroz studije slučaja društvenih inovacija, stambenog razvoja, prostora za stvaranje, radionica i sl. Također se govori o potencijalnim preprekama i postizanju post-rasta kroz prostore sukoba te o stvaranju novih prostora post-rasta u kontekstu dizajna.

U još jednom posebnom izdanju, u časopisu *Urban Studies* pod naslovom *Urbanizing degrowth: Five steps towards a Radical Spatial Degrowth Agenda for Planning in the Face of Climate Emergency*, Kaika i dr. (2023) pozivaju na spajanje odrasta i prostornih znanosti pa tako i geografije. Kao što su Schulz i Braun (2021) za cilj istraživanja geografija post-rasta naveli njihovu vidljivost i širenje primjene, Kaika i dr. (2023) taj cilj usmjeravaju na urbanizaciju i prostorne politike. Od sastavljanja plana provedbe koncepata odrasta u prostorne

prakse na lokalnoj i regionalnoj razini, predlažu i diferencijaciju plana odrasta na globalnom Sjeveru i Jugu odnosno na internacionalnoj razini kroz Izvješća IPCC-a koja u javnost iznose očite poveznice između klimatskih promjena i potrebe za rastom (Kaika i dr., 2023).

Značajni su i neki radovi koji nisu dio navedenih posebnih izdanja, ali povezuju geografiju i odrast. Lloveras i dr., (2021) koristi geografski koncept osjećaja mjesta (*sense of place*) za produblјivanje ekološke ekonomije i odrasta; kroz primjer aktivista protiv hidrauličkog frakturiranja u Lancashireu kojima je osjećaj mjesta postao ključan za uključivanje u aktivizam, govore o mogućnostima uključivanja osjećaja mjesta u koncepte odrasta. Nesterova (2022a) prepoznaje potrebu za proučavanjem tvrtki vođenih principima odrasta i okoliša u kojem djeluju kao fizičkog i kulturnog prostora, stoga povezuje odrastničke tvrtke i s konceptima mjesta, prostora i lokacije te navodi kako je uzimanje u obzir tih koncepata ključno za provođenje ideja odrastničkih tvrtki u praksi. U članku objavljenom ubrzo nakon ovog, Nesterova (2022b) nastavlja proučavati kako bi mogle izgledati tvrtke vođene principima odrasta uz metode socijalne geografije i kroz primjer takve tvrtke koja se bavi hidroponskom poljoprivredom na sjeveru Švedske. Ovi radovi dobar su primjer i poticaj za potencijalno stvaranje sličnih inicijativa i prostora odrasta u Hrvatskoj te za istraživanje njihovih geografskih aspekata s obzirom na stanje proučavanja geografija odrasta u hrvatskoj literaturi.

Četiri su rada u hrvatskoj literaturi koja se dotiču koncepta odrasta. Gašparov (2017) istražuje djelovanje nevladinih organizacija u Hrvatskoj po pitanju efikasnosti održivog razvoja u zaštiti okoliša te prepoznavanju odrasta kao koncepta koji ima veći potencijal za nošenje s problemima zaštite okoliša u Hrvatskoj. Zeman (2018) se marginalno dotiče odrasta u svom radu o permakulturi u Hrvatskoj. Iako se pronalaze sličnosti između ova dva koncepta u izvorima njihova nastanka i elementima djelovanja, ne uspostavlja se poveznica permakulture i odrasta kao kompatibilnih za širenje zajedničkih ciljeva i ideja u Hrvatskoj. Matković i Baturina (2021) proučavaju socijalne aspekte koncepta odrasta i kako bi se socijalna politika mogla transformirati u skladu s odrastom. Petrić (2022) govori o turizmu kao djelatnosti koja je također ugrožena konstantnom potrebom za rastom. Problem prekomjernog turizma još uvijek nije riješen klasičnim putem održivog razvoja, stoga Petrić potiče razgovor o potencijalima odrasta kao alternativnog modela u turizmu. Iako se rad ne fokusira na Hrvatsku, kao ni Matković i Baturina (2021), oba rada označavaju početak odrastničke misli u različitim djelatnostima i aspektima društva u Hrvatskoj.

9. ZAKLJUČAK

Ekološka i socioekonomska kriza je tu. Navikli smo na rješavanje ekonomskih problema povećanjem rasta, a čak su i svjetske organizacije shvatile da je potrebna promjena te su kroz koncepte poput održivog rasta, zelenog rasta i zelene ekonomije pokušale zadržati ekonomski rast i kapitalizam kao jedinu moguću opciju. Nastavak rasta opravdava se tehnološkim rješenjima, odvajanjem BDP-a od potrošnje energije i hvatanjem i skladištenjem ugljika. Ekološki ekonomisti i brojni drugi znanstvenici smatraju da rješenje nije u naprednim tehnologijama, već u odrastu. Politike post-rasta i odrasta za glavni cilj imaju postizanje društva kojemu rast nije temeljna mjera napretka već je to dobrobit ljudi i očuvanje okoliša. Odrasnička misao crpi znanje iz različitih disciplina koje se međusobno nadopunjavaju, a glavni izvori, ekologija, kritika razvoja i prihvaćanje antiutilitarizma, smisao života i blagostanje, bioekonomija, demokracija i pravda, ocrtavaju ekološke i socioekonomske aspekte odrasta. Glavni koncepti i ideje odrasta, koji su relevantni i za geografska istraživanja, su zamjena BDP-a pokazateljem koji mjeri stanje resursa i stanje kvalitete života, strukturna promjena fenomena potrebe za statusnim dobrima, dekomodifikacija zajedničkih dobara, te smanjenje potrošnje i eksploatacije resursa kako bi se smanjilo širenje novih prostora komodifikacije. Ekonomska geografija već ima okvir za proučavanje koncepata post-rasta i odrasta kroz različite ekonomije i alternativne ekonomije, a postoji i prijedlog za proučavanje prostornih procesa odrasta kao što su novi prostorni obrasci proizvodnje, lokalne i regionalne strategije tranzicije i novi prostori stanovanja i rada, odnosno, sadtopija, tranzicijskih gradova, cittaslow gradova, alternativnih gradova i regija te distrikta solidarne ekonomije. Radikalniji primjeri geografija odrasta, prostora koji se bore protiv negativnih posljedica rasta, su sadtopijski, pobunjenički i granični teritoriji. Kroz primjere takvih praksi u svijetu, otvara se potencijal za stvaranje i proučavanje takvih prostora i u Hrvatskoj. Važnost samoopskrbe hranom u Hrvatskoj kao već ustaljenoj praksi ima veliki potencijal da uvede i druge odrasničke prakse u Hrvatsku. Znanstvena literatura u kojoj se geografi bave post-rastom i odrastom uglavnom je ograničena na posebna izdanja časopisa. Prema tome se zaključuje da su teme odrasta i post-rasta u geografiji još uvijek na margini znanstvenog proučavanja, no postojeća literatura daje dobre temelje za daljnje proučavanje geografija odrasta pa čak i poziva geografe na sudjelovanje u stvaranju plana za praktično djelovanje u prostoru. U hrvatskoj znanstvenoj literaturi odrast je nezastupljena tema, a ovim radom geografije odrasta uvedene su u geografska istraživanja u Hrvatskoj.

10. LITERATURA

Affolderbach, J., Médard de Chardon, C., 2021: Just transitions through digitally enabled sharing economies?, *Die Erde*, 152 (4): 244-259, DOI:10.12854/erde-2021-569.

Ančić, B., Domazet, M. i Župarić Iljić, D., 2019: “For my health and for my friends”: exploring motivation, sharing, environmentalism, resilience and class structure of food self-provisioning, *Geoforum*, 106, 68-77, doi: 10.1016/j.geoforum.2019.07.018.

Anguelovski, I., 2016: Urbano vrtlarstvo, str. 298-302, u: D'Alisa, G., Demaria, F., Kallis, G. (ur.), 2016: *Odrast: pojmovnik za novu eru*, Fraktura, Zaprešić.

Asara, V., Otero, I., Demaria, F., Corbera, E., 2015: Socially sustainable degrowth as a social–ecological transformation: repoliticizing sustainability, *Sustainability Science* 10, 375–384, <https://doi.org/10.1007/s11625-015-0321-9>.

Braun, B., Gröne, K., 2021: The moral branding of Fairtrade: Opportunities and pitfalls of visual representations in the Fairtrade system – empirical insights on the perspectives of German consumers, *Die Erde*, 152 (4), 260-272, DOI:10.12854/erde-2021-580.

Carlsson, C., 2016: Sadtopisti, str. 289-292, u: D'Alisa, G., Demaria, F., Kallis, G. (ur.), 2016: *Odrast: pojmovnik za novu eru*, Fraktura, Zaprešić.

Carlsson, C., Manning, F., 2010: Nowtopia: Strategic Exodus?, *Antipode*, 42 (4), 924-953, doi: 10.1111/j.1467-8330.2010.00782.x.

Conde, M. i Walter, M., 2016: Novi prostori komodifikacije, str. 180-185, u: D'Alisa, G., Demaria, F., Kallis, G. (ur.), 2016: *Odrast: pojmovnik za novu eru*, Fraktura, Zaprešić.

Demaria, F., Kallis, G., Bakker, K., 2019: Geographies of degrowth: Nowtopias, resurgences and the decolonization of imaginaries and places, *Environment and Planning E: Nature and Space*, 2(3), 431–450, <https://doi.org/10.1177/2514848619869689>.

Demaria, F., Schneider, F., Sekulova, F., Martinez-Alier, J., 2013: What is degrowth? From an Activist Slogan to a Social Movement, *Environmental Values*, 22 (2), 191–215, DOI: 10.2307/23460978.

Domazet, M., Dolenc, D., 2016: Odrast kao obnova utopijskih energija, str. XI-XLIV, u: D'Alisa, G., Demaria, F., Kallis, G. (ur.), 2016: *Odrast: pojmovnik za novu eru*, Fraktura, Zaprešić.

Domazet, M., Dolenc, D., Cvijanović, V., Tomašević, T., Walton, J.F., Doolan, K. i Žitko, M., 2014: Treba nam promjena. Ideje rasta i razvoja u doba krize fosilne energije i kapitalizma, *Etnološka tribina*, 44 (37), 3-36, <https://doi.org/10.15378/1848-9540.2014.37.01>.

Gašparov, E., 2017: Održivost kao društveni izazov: Ideje rasta i razvoja u djelovanju nevladinih organizacija za zaštitu okoliša u Hrvatskoj, Diplomski rad, Fakultet političkih znanosti, Zagreb.

Gómez-Baggethun, E., 2016: Komodifikacija, str. 162-167, u: D'Alisa, G., Demaria, F., Kallis, G. (ur.), 2016: *Odrast: pojmovnik za novu eru*, Fraktura, Zaprešić.

Hickel, J., Brockway, P., Kallis, G., Keyßer, L., Lenzen, M., Slameršak, A., Steinberger, J., Ürge-Vorsatz, D., 2021: Urgent need for post-growth climate mitigation scenarios, *Nature Energy*, 6 (8), DOI: 10.1038/s41560-021-00884-9.

Hickel, J., Kallis, G., Jackson, T., O'Neill, D. W., Schir, J. B., Steinberger, J. K., Victor, P. A., Ürge-Vorsatz, D., 2022: Degrowth can work – here's how science can help, *Nature*, 612 (7940), 400-403, DOI: <https://doi.org/10.1038/d41586-022-04412-x>.

Jehlička, P., Ančić, B., Daněk, P., Domazet, M., 2021: Beyond hardship and joy: Framing home gardening on insights from the European semi-periphery, *Geoforum*, 126, 150-158, 10.1016/j.geoforum.2021.05.018.

Kaika, M., Varvarousis, A., Demaria, F., March, H., 2023: Urbanizing degrowth: Five steps towards a Radical Spatial Degrowth Agenda for Planning in the Face of Climate Emergency, *Urban Studies*, 60 (7), 1191–1211, DOI: 10.1177/00420980231162234.

Kallis, G., 2016: Društvene granice rasta, str. 120-125, u: D'Alisa, G., Demaria, F., Kallis, G. (ur.), 2016: *Odrast: pojmovnik za novu eru*, Fraktura, Zaprešić.

Kallis, G., Demaria, F., D'Alisa, G., 2016: Odrast, str. 1-27, u: D'Alisa, G., Demaria, F., Kallis, G. (ur.), 2016: *Odrast: pojmovnik za novu eru*, Fraktura, Zaprešić.

Krueger, R., Schulz, C., Gibbs, D., 2018: Institutionalizing alternative economic spaces? An interpretivist perspective on diverse economies, *Progress in Human Geography*, 42 (4), 569-589, DOI:10.1177/030913251769453.

Lange, B., Bürkner, H.-J., 2021: Ambiguous avant-gardes and their geographies: on blank spots of the postgrowth debate, *Die Erde*, 152 (4), 273-287, DOI:10.12854/erde-2021-566.

Lange, B., Hülz, M., Schmid, B., Schulz, C. (ur.), 2022: Post-Growth Geographies. Spatial Relations of Diverse and Alternative Economies, transcript Verlag, Bielefeld.

Lloveras, J., Marshall, A. P., Warnaby, G., Kalandides, A., 2021: Mobilising Sense of Place for Degrowth? Lessons From Lancashire's Anti-fracking Activism, *Ecological Economics*, 183 (4), 1-10, DOI: 10.1016/j.ecolecon.2020.106754.

Matković, M. i D. Baturina, D., 2021: Budućnost pred nama? Pristup odrasta i potencijal transformacije socijalne politike, *Socijalna ekologija*, 30 (1), 69-97, <https://doi.org/10.17234/SocEkol.30.1.4>.

Mayer, H., Tschumi, P., Perren, R., Seidl, I., Winiger, A., Wirth, S., 2021: How do social innovations contribute to growth-independent territorial development? Case studies from a Swiss mountain region, *Die Erde*, 152 (4), 218-231, DOI:10.12854/erde-2021-592.

Nesterova, I., 2022a: Business of deep transformations: How can geography contribute to understanding degrowth business?, *Geography and Sustainability*, 3 (2), 105-113, DOI: 10.1016/j.geosus.2022.03.004.

Nesterova, I., 2022b: Being in the World Locally: Degrowth Business, Critical Realism, and Humanistic Geography, *Front. Sustain.*, 3, 1-10, DOI:10.3389/frsus.2022.829848.

O'Neill, D., 2016: Bruto domaći proizvod, str. 89-95, u: D'Alisa, G., Demaria, F., Kallis, G. (ur.), 2016: *Odrast: pojmovnik za novu eru*, Fraktura, Zaprešić.

Petrić, L., 2022: Paradigma odrasta – odgovor na prekomjerni turizam, str. 11-36, DOI: [10.21857/mzvktpl5p9](https://doi.org/10.21857/mzvktpl5p9), u: Bašić, N., Poljanec-Borić, S. (ur.), 2022: Turistički timeout - trenutak za novi pogled na turizam i prostor : radovi sa znanstveno-stručnog e-kolokvija održanog 27. listopada 2020.

Schulz, C. and Bailey, I., 2014: The green economy and post-growth regimes: opportunities and challenges for economic geography, *Geografiska Annaler: Series B, Human Geography*, 96 (3), 277–291.

Schulz, C., Braun, B., 2021: Post-growth perspectives in Economic Geography, *Die Erde*, 152 (4), 213-217, DOI:10.12854/erde-2021-597.

Schulz, C., Lange, B., Hülz, M., Schmid, B., 2021: Post-growth geographies. Conceptual and thematic cornerstones of this book, u: Lange, B., Hülz, M., Schmid, B., Schulz, C. (ur.),

2022: Post-Growth Geographies. Spatial Relations of Diverse and Alternative Economies, transcript Verlag, Bielefeld.

Weck, S., Ritzinger, A., 2021: Co-producing just and sustainable localities: emphasising the role of local authorities in current practices in Germany, *Die Erde*, 152 (4), 232-243, DOI:10.12854/erde-2021-583.

Zademach, H.-M., Hillebrand, S. (ur.), 2013: *Alternative Economies and Spaces: New Perspectives for a Sustainable Economy*, Transcript, Bielefeld.

Zeman, M., 2018: Permakultura gospodarstva u Hrvatskoj, Diplomski rad, Filozofski fakultet, Rijeka.